

KELETEN A HELYZET VÁLTOZÓBAN

KÖZÉP-EURÓPA VISSZAÚTJA ÖNMAGÁHOZ (1990–2020)

B É K É S M Á R T O N

„A jövő planétánk kültelkeié.”

Emil M. Cioran

Közép-Európa a II. világháború után a szovjet birodalom által meghódított nyugati határszélnek számított, 1989/90 óta pedig a nyugati/transzatlanti integráció keleti perifériájának tartják. Amint 1945 és 1989 között régióink Moszkva szerint állandósult átmenetben volt a feudálkapitalizmusból a „létező szocializmusba” s onnét tovább a kommunizmus felé, mely folyamatot katonai megszállással tartott ellenőrzése alatt; úgy 1990 óta a neoliberális centrumokból hallhatjuk folyvást, hogy térségünk nemzeti kormányai félúton vannak a demokrácia és a diktatúra között, amit jogállamiság-vizsgálatokkal kontrollálnak. Mindez szorosán összefügg azzal, hogy a közép- és kelet-európai rendszerváltoztatások célja és értelme a vasfüggönytől keletre eső országok számára önálló útra lépésük volt, amelyet azonban a tőle nyugatra fekvők imitálásuk kezdőpontjának tartottak. 1989 az egykori „keleti blokk” számára a függetlenné válás lehetőségét, a „szabad világ” számára azonban saját modellje végső győzelmét jelentette, s míg előbbiek demokrácia alatt a nemzeti önrendelkezést értették, utóbbiak a demokráciát kizárólag poszt-nemzeti, vagyis liberális verzióban tudták értelmezni és elfogadni. 1989 valódi győzteseit nemcsak győzelmük gyümölcseitől fosztották meg (privatizációval, piacnyitással, IMF-elvárásokkal, uniós szuverenitásátadással), hanem a világraszóló győzelem tudatától és annak voltaképpeni értelmétől is. Miután a közép-európai országok egy évtizede egyre több lehetőséget teremtenek maguknak győzelmük visszahódítására, késleltetett sikerükkel nemcsak a politikában és az emlékezetben, hanem a történelemben is fordulóponthoz idézhetnek elő.¹

TÖRTÉNELMI PERMAFROSZT

Szibéria északkeleti részén a permafroszt (állandóan fagyott talaj) az általános felmelegedés hatására itt-ott kiolvad, így Jakutföldön gyakran jól konzerválódott

¹ Az íráshoz alapvetően járult hozzá Schmidt Máriának az elmúlt harminc évről írott átfogó munkája előzetes megismerése és a róla folytatott beszélgetések sora – ez az írás tisztelgés a szerző előtt és kommentár könyvéhez (*Országból hazát. Harminc éve szabadon*. Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány, Bp. 2020).

mamuttetemeket találunk, melyek agyarái aranyárban kelnek el. Nagyjából 10 ezer évvel ezelőtt tűnhettek el a hatalmas emlősök, amelyek elhullott példányainak maradványai ma tízezres nagyságrendben kerülnek elő a tundrán. A kiolvadt őskori tetemek csontjainak, agyaráinak kereskedelme évente 14-15 milliárd forintnak megfelelő forgalmat jelent a térség lakóinak. Az egyelőre szabályozatlan mamutagyar-kereskedelem mellett azonban veszélyekkel is jár a permafroszt olvadása. A metángázok felszabadulása növeli az üvegházhatást, hiszen a széndioxidnál hússzor erősebb a hatása, 2016-ban pedig rénszarvas-pásztorok fertőződtek meg lépfenétől (*anthrax*), amely több ezer éves fagyott állapotból való kiolvadása után is fertőzőképes maradt, de jellemző egyes alaszakai és szibériai víruslaborok kísérletezése is, amikor különböző, rég legyőzött vírusokat (fekete himlő, spanyolnátha) élesztenek újjá a fagyott földben megőrződött holttestekből. A sci-fibe illő (katona)orvosi kísérletezés nem veszélytelen.

A szibériai fossziliák kiolvadásához hasonló történelmi helyzet fordult elő harminc évvel ezelőtt, amikor 1945 és 1989 között a szovjet típusú kommunizmus idézett elő történelmi jégkorszakot Közép- és Kelet-Európában, amely a hidegháború végeztével kezdett el visszahúzódni onnét, s nyomában a régió kiolvadni.² A térség népei mindezt pozitívan élték meg: felszabadultak a szovjet megszállástól és megszabadultak a kommunista diktatúrától, kikerültek a rájuk kényszerített szovjet integráció keretei közül, melyek helyén a '45 előtt is létező nemzetállamok visszakapták függetlenségüket és szuverenitásukat, a balti népek, ukránok, beloruszok, oroszok, grúzok és örmények pedig végre elnyerték nemzeti önállóságukat, valamint megvalósult a német egység.

A vasfüggönytől nyugatra azonban 1989/90 azon nem várt, negatív hatásait is megtapasztalták, amely leginkább a volt „keleti blokk” országai felől fenyegette őket. 1945 óta ugyanis – egyik oldalról a szovjet megszállás és az ellene folytatott regionális küzdelem, a másiktól pedig az amerikai védernyőnek hála békésen kiépített fogyasztói kapitalizmus s ennek politikai-kulturális következményei révén – Európa két fele egymáshoz képest másként fejlődött, majd pedig „szétfejlődött” egymástól. Nyugat-Európa, valamint Közép- és Kelet-Európa elváltozása persze ennél is régebbre nyúlik vissza. Történelmi gyökerei a 15–16. században kezdődő oszmán hódítástól számíthatók, amit folytatott a gyarmatosítás meg- vagy éppen meg nem kezdése, súlyosbított a nyugati antanthatalmak által megszövegezett Párizs környéki békediktátum-sorozat (1919–23) következménye, s véglegesített a jaltai rendszer létrehozása és az abba való könnyű szívű nyugati belenyugvás. Mindezek egyenes kulturális következménye az volt, amit Jean Baudrillard a berlini fal ledöntése után egy hónappal a következőképpen állapított meg:

„Ha a keleti blokk országait visszaillesztenénk abba a körforgásba, amelyet eddig jégtorlással zártak el előlük, azonnal felborítanák a nyugati értékek igencsak törékeny anyagcseréjét. Nyugaton ugyanis a szabadság többé nem cselekvésként nyilvánul meg, hanem a kölcsönhatások virtuális, konszenzuális formájaként dereng, így pedig már nem drámai aktus, hanem a liberalizmus egyetemes pszichodramája. A szabadság mint élő – azaz erőszakos, transzcendens, eszmei – valóság hirtelen injekciója katasztrófát jelentene az értékek nyugati, légkondicionált adásvételére.”³

Az 1989/90-es rendszerváltoztatás következtében Közép- és Kelet-Európa önálló útra lépett, pontosabban országai lehetőséget kaptak arra, hogy saját útjukat járják. Az önmagát a folyamat győztesének tartó Nyugat azonban úgy tekintett az 1989 és 1991 között végbement eseménysorra, mint amikor a hidegháborúban győzelmet aratott, és ennek folytán nem kell változtatnia semmin, hiszen a győzelem őt (társadalmi modelljét, gazdasági berendezkedését, politikai működésmódját és kulturális napirendjét) igazolta. Röviden: a hidegháború

² Vö. BÉKÉS MÁRTON: *Fordul a szél. Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány*, Bp. 2019. 187–190.

³ JEAN BAUDRILLARD: *The Defrosting of Eastern Europe and the End of History* [1989] = *Uő: Screened Out*. ford. CHRIS TURNER, Verso, New York, 2002. 41.

végeztével „a Nyugat” úgy gondolta, hogy győzött, és végérvényes, ráadásul univerzális modellel rendelkezik, amit a „keleti blokk” egykori országainak – amelyek szükségképpen vesztesek, noha valójában ők győztek, mégpedig azzal, hogy felszabadították önmagukat – csak át *kell* venniük. Mindez kettős vereséget mért a győztesekre: egyfelől mert nem ismerték el győzelmüket, másfelől mert győzelmük leglényegét elvéve imitálásra bírták őket, a kiharcolt önálló útra lépés helyett.

Szélesebb történetfilozófiai perspektívában szemlélve arról volt szó, hogy a Nyugat számára a hidegháború lezárása *minden* konfliktus lezárását jelentette, vagyis a „történelem végének” (Francis Fukuyama) beköszöntét, hiszen győzött az a modell, amely minden világok legjobbját, s ez utóbbit tautologikus módon éppen győzelme bizonyítja. Emiatt 1989/90 fő tétele arrafelé csupán a hidegháborús győzelem kiaknázása volt. Közép- és Kelet-Európa számára a „csodák éve” viszont csak egy hosszú emancipációs küzdelem *egyik* fontos állomásának minősült, mely után a történelem nem véget ér, hanem éppenséggel újramezdődik. Ezért 1989/90 tétjét ebben az esetben a nemzeti, állami és társadalmi lét újrafogalmazása jelentette, mégpedig végre-valahára önállóan, önerőből. És a Nyugat gondja pontosan ez volt vele.

Mialatt a vasfüggönytől keletre 1945-től kezdve a történelem befagyott, hiszen a cselekvést kivették az itt élő népek kezéből és csak egy-egy pillanatra (1953, 1956, 1968, 1980) tudták ismét megragadni, tőle nyugatra olyan irányban folytatódott, hogy a túloldali kioldással egy időben lezártak is tekintették. Nincs annál nagyobb (és csendesebb) történetfilozófiai vita, mint ami 1989/90-ben az Európa nyugati és keleti fele közötti aszinkronitás folytán kialakult: mire mi a saját történelmünket újramezdhettük, ők akkor zárták le a sajátjukat, ráadásul minket is erre készítettek. A legnagyobb nézeteltérést az okozta, hogy ami számunkra a sokáig fagyott földből sértetlenül előkerülő kincs volt (mindenekelőtt a nemzet), arról ők már éppen kezdtek lemondani, vagy legalábbis toxikus maradványnak tekintették.

győztek azzal,
hogy felszabadították
önmagukat

1989, AZ ELHALLGATOTT GYŐZELEM

1989 Közép- és Kelet-Európa győzelme volt, nem a Nyugaté. Utóbbi uralkodó elitje egy példátlanul hosszú nyújtott „történelmi szezonvégben” (Emil Cioran) kiegyezni akart a szovjet rendszerrel (ennek előzménye volt a világrendszerek konvergenciájának tétele mint az évtizeddel korábbi *détente* ideológiája), az itteni ellenelit viszont felszabadulni.

További fontos különbség, hogy egy idő után a Nyugat a közép- és kelet-európai szabadság vonakodó bábájából a folyamat kellen szülészé, majd nyereszkező keresztanyja lett, amikor úgy állította be a világtörténelmi változást, mint szükségszerűen soron következő – és ezúttal végső – győzelmét, amely logikusan követi az előző két világháború sikerszériáját. Ebben a nyugati történetpolitikai perspektívában 1918, 1945 és 1989 logikusan követte egymást. (Ezt a lassan-lassan transzatlanti konszenzussá szilárdult felfogást hitelesen képviselni persze csak amerikai, nem pedig nyugat-európai nézőpontból lehetett – lévén az I. világháborút nem Nyugat-Európa nyerte meg, hanem az Egyesült Államok, a másodikat pedig az amerikaiak és a szovjetek együtt, míg a 20. századi világháború harmadik szakaszában, vagyis a hidegháború során az USA diadalmaskodott a Szovjetunió fölött.)⁴

A kontinens nyugati értelmisége kezdettől fogva nem tekintette önálló, különösen nem önállósodást célzó jelenségnek azt, ami a vasfüggönytől keletre történt, és ebben osztozott az ott élő nyugatos értelmiség is. 1989/90-ben történelmi távolságba került már az az idő, amikor 1981-ben Claude Lefort a Szolidaritás kapcsán kijelentette, hogy „mostanában a Keletről jövő meg-

4 Lásd bővebben: SCHMIDT Mária: *Új világ született, 1918–23. Esszé.* szerk. BÉKÉS Márton, Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány, Bp. 2019. 135–143.

Nyelvrendszerváltás –

Krassó György
visszanevezi Nádor utcára
a Münnich Ferenc utcát
(V. kerület), 1989. augusztus
(Fortepan)

mozdulások hoznak valódi innovációt a demokráciába”⁵ 1990-ben ugyanis már az a vélemény vált uralkodóvá, hogy a közép- és kelet-európai rendszer-változtatások valójában nem az ott élők, hanem a Nyugat – értékei, normái, életmódja – győzelmét jelentik. Habermas szerint ha forradalom volt egyáltalán 1989, akkor csakis egyfajta „utolérő forradalom” lehetett, Timothy Garton Ash a forradalom és a reform között álló *refolution* fogalmat ötlötte ki rá, Dahrendorf szerint pedig olyan „átmenetről” volt szó, amely valahol a „reform

5 Idézi: Jacques RUPNIK: 1989 mint világtörténelmi esemény, ford. KARÁDI Éva. *Magyar Lettre Internationale*, 2014–15/tél. 5.

és forradalom között” helyezkedik el.⁶ (Micsoda különbség ez ahhoz képest, ahogyan Hannah Arendt és Raymond Aron jobbról, Lefort és Cornelius Castoriadis pedig balról üdvözölték a magyar ’56 szintiszta forradalmiságát!)

A nyugati nézőpontot keleten is átvették, sokáig tartó erejét éppen ez adta! Adam Michnik, Václav Havel és Konrád György szintén osztotta az a nyugati álláspontot, hogy végre „újracsatlakozunk Európához”, mégpedig az ottani napirend átvételével, amelynek meghatározó elemei az individuális emberi jogok, a nemzetközi civil társadalom és a piacliberalizáció voltak. A korban egyébként is mindenki Európáról beszélt: Timothy Garton Ash kiadta a jelszót az „Európába való visszatérésre”, Jacques Delors „Európa-faluról”, míg Gorbacsov egyenesen közös „Európa Házról” beszélt – Európa alatt többnyire a Nyugatot értették. Az 1990-es első szabad magyar választás pártjai is Európával kampányoltak (*Egy kis nép is nagygyá lehet Európában* – KDNP, *Európa velünk van* – SZDP), a slágerek a kontinenshez való újracsatlakozásról szóltak (Varga Miklós: „Nagyon kérek, becsüld meg őt / A vén Európát, a gyönyörű nőt”, Vincze Lilla: „karját nyújtja feléd, Európa visszavár”). A transznacionális szórakoztatóipar ekkoriban kezdte el a hamarosan beköszöntő globalizáció kulturális hegemoniáját megszöni, ami a korszak himnuszától (Pet Shop Boys: *Go West!* 1993) kezdve a televíziózás standardjait lefektető hárombetűs médiabábványokon át (BBC, CNN, MTV) egészen az új világrend erkölcsi kódjait közvetítő sorozat-tablókig (*Jóbarátok*, *Szex és New York*) terjedt.

Nyugatról nézve összességében arról volt szó, hogy egy „kívülről levezényelt átmenet” (Benoît Challand) során Európa keleti fele elfogadja, alkalmazza és átveszi a nyugati modellt, vagyis a cél nem más, mint – ismét Timothy Garton Ash szavaival élve – „olyan társadalmi és gazdasági szabályozást találni, amelyek másutt (például a hagyományos liberális demokráciákban) már működnek”.⁸ Reform vagy forradalom, utánzás vagy teremtés, mintakövetés vagy önállóság – ez volt a kérdés. Fundamentális változásról (forradalom) már csak azért sem beszéltek, mert ezzel elismerték volna végrehajtható eredetiségét, önállóságát, ennek minden történetbölcseleti és politika-filozófiai velejárójával együtt. Mindez azt is jelentette, hogy nyugat felől nézve Európa középső része egyszerűen nem jogosult forradalmat véghezvinni, legfeljebb némi késlekedés után átveheti a tőle nyugatra lezajlott forradalmak készen kapott eredményeit. A „reform” és az „átmenet” szavai ráadásul azok számára is ismerősen hangzottak, akik a vasfüggöny túloldalán rögtön partnerként kínálkoztak a nyugati megoldások átvételében, valamint a magánosításban.

A nyugati értékek átvételével és a hozzá tartozó működésmód elsajátításával járva, sőt mintegy azt jutalmazva, a rendszerváltoztatásokat követő három évtized alatt a térség transzatlanti integrációja több hullámban történt meg: a NATO 1999 és 2020 közötti és az Európai Unió 2004 és 2013 közötti „keleti bővítésével”, IMF-hitelek felvételével, az Európai Központi Bank iránymutatásának elfogadásával és a Világbank megszorításokra vonatkozó tanácsainak érvényesítésével. Akadt azonban, ahol 1999-ben – Európa területén először! – NATO-bombázásra is sor került, de gyakoriak voltak a „színes forradalmak” is (Szerbia – 2000, Grúzia – 2003, Ukrajna – 2004, 2014, Macedónia – 2016–17, Örményország – 2018). Tanulságos, hogy míg azok a rezsimek, amelyek a ’89 előtti forgatókönyvek segítségével dacoltak az átalakulással (Lukasenka, Mečiar, Milošević), szűkebb régiójuk instabil tényezői lettek, bel- és szomszédságpolitikájukat is ennek megfelelően alakítva, addig az elmúlt évtizedben a rendszer-

partnerként kínálkoztak
a nyugati megoldások
átvételéhez

6 Jürgen HABERMAS: *Die nachholende Revolution*. Suhrkamp, Frankfurt, 1990.; Timothy Garton ASH: *A balsors édes hasznai*. ford. BARABÁS András és mások, Európa–Századvég, Bp. 1991. és Ralf DAHRENDORF: *Reform és forradalom között – az átmenet Kelet-Európája* [1990] ford. SZÉKELY András. *Európai Utas*, 1991/1. Lásd még: Timothy Garton ASH: *The Magic Lantern. The Revolution of 1989 Witnessed in Warsaw, Budapest, Berlin, and Prague*. Random House, New York, 1990. és Uő: *The Uses of Adversity. Essays on the Fate of Central Europe*. Random House, New York, 1989.

7 Hannah ARENDT: *Die Ungarische Revolution und der totalitäre Imperialismus*. R. Piper Verlag, München, 1958. és *’56 és a franciák. Francia gondolkodók a magyar forradalomról*. vál. Philippe CAPPELAERE, ford. IMREH András és mások, Font, Bp. 1993.

8 Timothy Garton ASH: *Bársonyos forradalmak*. ford. KARÁDI Éva. *Magyar Lettre Internationale*, 2010–11/ tél. 64.

változtatás eredeti céljait véghez vivő politikai napirendet megalkotók körében egy közös érdekképviseletet és regionális fejlődést ígérő alternatíva kibontakozását látjuk (visegrádi négyek + Szlovénia + Szerbia).

Az előbb leírt nyugati narratívával szemben a történeti igazság az, hogy a szovjet befolyási övezet nyugati részén kezdettől fogva komoly nemzeti/antikommunista ellenállás zajlott (Nyugat-Ukrajnában, Romániában és Bulgáriában fegyverrel is), amelynek 1989–90-es végpontján tömegtüntetések és megállapodások sora kényszerítette ki a változást. A közép- és kelet-európai rendszerváltoztatás tehát nemcsak afféle kiegészítő része volt a hidegháború történetének, mint egy periférikus eseménysor Európa peremén, hanem egy azzal párhuzamosan mozgó, többévtizedes történelmi erőfeszítés végeredménye, amely megpecsételte a szovjet birodalom sorsát, miután előzőleg számos regionális szöveget vert be globális koporsójába.

Az ebből előálló világtörténeti változás nyomán 1989/90-ben három, egymással szorosan összefüggő kérdés merült föl, amelyre a választ a vasfüggöny keleti és nyugati oldalán máshogyan képzeltek el: 1) a kétségtelen győzelem a nemzeti önrendelkezés (függetlenség, szuverenitás) sikerre vitele volt *vagy* az ún. „nyugati értékek” diadala; 2) az új politikai berendezkedés a nemzeti alapra helyezett demokrácia lesz *vagy* az univerzális liberális demokrácia; 3) a politikai, gazdasági és kulturális modell kidolgozása önálló úton történik, hazai tapasztalatok alapján, eredeti módon *vagy* csupán a nyugatról/Nyugattól készken kapott minták imitálására, legfeljebb az ottani eredmények hazai földre való átültetésére van szükség?

A hidegháború végének és kitüntetett eseményének, azaz a közép- és kelet-európai rendszerváltoztatásnak a fő üzenete az volt: 1989 győztes eszméje a nacionalizmus, sikertörténete pedig a nemzetállam újjászületése. Amint Ivan Krastev megállapította, a térségben a liberalizmus és a nacionalizmus egymással összekapcsolódó eszméi alkották a rendszerváltoztatás gondolati hátterét, így „a közép-európai nacionalisták 1989-ben minden joggal győztesnek érezték magukat az aktuális háború, vagyis a hidegháború végeztével, és nem – mint például a németek – az előző vesztesékek”.⁹ 1989 *emancipációs természetű folyamat volt, amelynek tartalmát a nemzeti eszme adta.* A rendszerváltoztatást követő harminc évben viszont azt tapasztaltuk, hogy a két eszme előbb elvált, majd egyre erőteljesebben divergált egymástól, és míg Nyugat-Európa végül a liberalizmus mellett döntött, Közép-Európa a nacionalizmust látszik választani.

Ennek előzménye, hogy Európa nyugati és keleti fele között a ’90-es évektől kezdve egyre jobban szétnyílt az értékek ollója, ami valószínűleg már korábban elkezdődött, csak az elzártság, a kommunikáció hiánya, a háború előttről őrzött emlékek tehetetlenségi nyomatéka, valamint a kölcsönös propaganda egymást kioltó kontraproduktív üzeneti miatt ez nem tűnt föl. Ennek a kelet–nyugati elválásnak szimptomatikus közbülső állomása volt, hogy a kontinens két felének ifjúsága miként élte meg 1968-at; Rudi Dutschke tíz évvel későbbi visszaemlékezése szerint a prágai tavasz leverését például akkoriban „másodlagos fontosságú dolognak tekintettük [...] Szerintünk mindez a liberalizmus és nem a szocializmus problémakörébe tartozott.”¹⁰ A következő stációt jól jellemezi, hogy míg a ’80-as, ’90-es években Lengyelországban, a Balkánon és a volt szovjet tagköztársaságokban valóságos vallásos

reneszánsz honolt, melynek elindításában meghatározó szerepe volt az első nem nyugati és félezer éve az első nem itáliai pápának, II. János Pálnak, addig Nyugaton elmélyült a szekularizáció. Könnyen lehet, hogy a változásoknak nem még újabb állomása, hanem a végpontja volt az, amiről a kor ünnepeelt nyugat-német filozófusa az egyesítés utáni első németországi választás lezajlása után így összegzett: „az új [keletnémet] tartományokban egy olyan mentalitás uralkodik, amelyet mi az Adenauer-korból ismerünk. Az NDK-ban ugyanis még nem ment végbe az értékorientációnak az a drámai átalakulása, amely a Szövetségi

1989 győztes eszméje a nacionalizmus

⁹ Ivan KRASDEV: Central Europe is a lesson to liberals: don't be anti-nationalist. *The Guardian*, 2018. július 11.

¹⁰ Jacques RUPNIK: Rudi Dutschke utolsó interjúja [1978] ford. TAKÁCS M. József. *Magyar Lettre Internationale*, 1993/nyár. 36.

Köztársaságban a '60-as évek vége óta lejátszódott.”¹¹ Mindebben nemcsak a megállapítás őszintesége és érvényessége az érdekes, hanem az is, hogy Jürgen Habermas Nyugat-Németországra nemzeti hovatartozás nélküli alkotmányos konstrukcióként (*Bundesrepublik*) hivatkozik, és mindez abban az interjúkötetében áll, melyben „a jövőnek választott múlt” ellen kel ki (*Vergangenheit als Zukunft*, 1990).

Az értékrendek közötti szakadék és a nemzeteszme eltérő intenzitása nem maradt következmények nélkül az állam berendezésének mikéntjére sem. 1989/90-től a 2010-es évekig egyre látványosabbá vált a nyugati és a keleti demokraciafelfogás közötti különbség. Előbbi a frankfurti iskola második nemzedékének vezéregyénisége, azaz ismét a Habermas által leírt „posztnemzeti állapothoz” illő „alkotmányos patriotizmust” választotta;¹² utóbbi viszont a felvilágosodásból kiábránduló, romantikus–nacionalista Jean-Jacques Rousseau útmutatását látszik követni, aki a népszuverenitást és a nemzeti szuverenitást egyszerre vallotta.¹³ Még teljesebbé teszi az összefüggést, hogy Habermas közreműködött egy összuniós kartális alkotmány kidolgozásában (*Zur Verfassung Europas*, 2011), Rousseau pedig két alkotmánytervezetet is írt, egyiket a független Korzikának (*Alkotmánytervezet Korzika számára*, 1765), a másikat pedig az újjászülető Lengyelországnak (*Elméltetések a lengyel kormányzatról és tervezett reformjáról*, 1771–72).

Még tágabb történeti horizontra állítva a kérdést, és az egymástól éppen kétszáz évre bekövetkező forradalmi változások pontjain keresztül húzva meg a szemhatárt, az 1789-es francia forradalom a nemzetet kapcsolta össze az állammal, az 1989-es közép- és kelet-európai pedig a nemzetet és a demokráciát. Történelmi pech eredménye, hogy éppen ekkortól kezdve Nyugaton már egyikről sem akartak tudni, különösen nem ezek szövetkezéséről. Dahrendorf 1990-es mérlege szerint „a kelet-európai államok épp az idő tájt fedezték föl a nemzetállamban rejlő lehetőségeket a szabadságra, amikor a nyugat-európai államok végre elszánták magukat arra, hogy nemzetállami szuverenitásuk fontos elemeit közösen gyakorolják.”¹⁴ Másként megfogalmazva, miközben Közép- és Kelet-Európa „a nemzeti elv mentén fogalmazta meg önmagát, addig Nyugat-Európa a nemzeti elv meghaladásával volt elfoglalva”.¹⁵

Összefoglalva: míg 1989/90-ben a vasfüggönytől keletre éppen egy internacionalista, kommunista birodalomtól szabadultak és nemzeti egyediségüket és határaikat állították vissza, addig attól nyugatra akkoriban kezdték végleg feladni a nemzeti identitást és szuverenitást, méghozzá egy másik nemzetköziségért, amelynek egyaránt része volt a neoliberais világpiac internacionalizmusa és egy progresszív, kozmopolita kulturális forgatókönyv.

SONDERFALL DEUTSCHLAND

Európa nagy geopolitikai kérdése 500 éve Németország: a Szent Német–római Birodalom egységét megbontó reformációtól kezdve az első (1618–1648) és a második (1914–1945) harmincéves háborún át az első (1871) és a második (1990) német egység megvalósulásán keresztül egészen az Európai Unióban érvényesülő berlini politikai–finansziális dominanciáig.

Ennek része, hogy Európa százötven éve Németországtól – és gyakran miatta – szenved. A napóleoni háborúk 1815-ös lezárásától kezdve a kontinensen kerek száz évig béke honolt, amit brit hegemonia tartott ellenőrzés alatt. 1871-ben a német kisállamok porosz vezetéssel való egyesítése révén olyan fiatal és feltörekvő Német Császárság született, amely a hanyatló és agg Nagy-Britanniát kiversenyezte a kontinensről. Emiatt robbant ki az I. világháború, amelyet

11 Idézi: WEISS János: A német egyesítés mint társadalomfilozófiai kihívás. *Beszélő*, 2012/12. 46.

12 Jürgen HABERMAS: *A posztnemzeti állapot. Politikai esszék*. ford. RUZSÁCS István, L'Harmattan–Zsigmond Király Főiskola, Bp. 2006. Vö. KOVÁCS Dávid: A nemzetállam és ellenségei. *Kommentár*, 2020/2.

13 BÉKÉS Márton: Rousseau és a nemliberais demokrácia. *Kommentár*, 2019/3.

14 Ralf DAHRENDORF: A nemzet dolga [1990] ford. MOHÁCSI Árpád. 2000, 1992/április. 7. Lásd még: Uő: *Betrachtungen über die Revolution in Europa*. DVA, Stuttgart, 1990.

15 GERŐ András: *Európa uniója = Uő: Mozaik. Magyar jelenidő és történelem*. Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásért Közalapítvány, Bp. 2020. 207.

a magát győztesnek nyilvánító francia–brit vezetésű nyugati antant úgy zárt le az 1919-es versailles-i békével, hogy a probléma továbbra is fennállt: Németország még mindig túl nagy volt ahhoz, hogy nyugton maradjon, de túl kicsi, hogy hegemoniát gyakoroljon egész Európa fölött. Ez a feszültség eredményezte a II. világháborút.

Amint a nyugati országok 1917–18-ban csak amerikai segítséggel voltak képesek legyűrni Németországot, úgy 1944–45-ben sem bírtak vele egyedül, de ezúttal az ismételt amerikai segítség mellett annak a Szovjetuniónak a szolgálatát is igénybe vették, amelyet egy világháborúval korábban éppen ők maguk zártak ki a háborút követő rendezésből (noha 1,7 millió cári katona halt meg az I. világháború keleti frontján, az antantországok közül messze a legtöbb). A végleg leáldozó brit és a Napóleon leverése óta szóba se kerülő francia hegemonia helyett Washington és Moszkva ezúttal Európa (és a világ) fölött társhegemónként viselkedett: a kontinenst Közép-Európa nyugati szélén kettéosztották (Németország keleti fele így került szovjet, Ausztria pedig a tíz évig tartó *Russenzeit* után teljes egészében nyugati érdekszférába, a Balkán országai – Albánia, Jugoszlávia – pedig tömbön kívüli státusba).

Valójában nem Németország kettévágása és benne – a valamikori császári/birodalmi központ, egyúttal az egyesítés motorja, Poroszország szíveközepe – Berlin felosztása volt Európa kettéosztásának következménye, afféle „cseppben a tengerként”, hanem fordítva: inkább a kontinens elfelezése következett Németország két részre osztásából. A jaltai világrend ugyanis az egész német-probléma megoldására törekedett, minden más ennek volt a függvénye és (geo)politikai következménye. Így 1945 után a geopolitikai realitások nyomvonalán

haladt az új német valóság határvonala, ám ez folytatódott az I. világháború alatt kidolgozott német hegemoniaelképzelés közép-európai célterületén (*Mitteuropa*) is, amit Berlin a II. világháború alatt erőszakkal szer(ve)zett meg (*Lebensraum*). A német

terjeszkedést nyugati irányban már 1919-ben lehatárolták, 1945-től kezdve pedig a Németország részéről 1914 óta önmagának fenntartott közép-európai (és részben északkelet- és délkelet-európai) geopolitikai előtér/hátország vált a szovjetek birtokává. Európa megosztásán a pecsétet Németország felosztása jelentette, főleg, hogy utóbbiból következett az előbbi. Végeredményben 1945-ben a nyugati szövetségesek kapták Németország főépületét, a szovjetek a szívét és hátsókertjét.

A berlini fal 1989. november 9-ei ledöntése után az egykori NDK feltétel nélkül aláírta az NSZK-hoz való csatlakozási szerződést, és lett a szövetségi köztársaság része 1990. október 3-án – nem egy új állam jött tehát létre a két korábbi Németországból, hanem keleti fele egyszerűen beolvadt a nyugatiba. Jellemző a folyamatra, hogy az eredetileg is ideiglenesnek szánt bonni alkotmányt apró módosításokkal az egységes Németországeként fogadták el, de továbbra sem az alkotmány (*Verfassung*), hanem a német közjogban kisebbségnek számító alaptörvény (*Grundgesetz*) néven. Az „új” ország államrendjébe Kelet-Németország csupán Berlin kisebbik felét hozta, Nyugat-Németország viszont a jogszabályokat, a zászlót, a valutát, az ország és a hadsereg nevét.

Akárcsak az Egyesült Államok „rekonstrukciós korában” (1865–1877) az északi unió és a déli tagállamok közötti polgárháborút követően, vagy a Dél-Vietnámot 1975-ben elfoglaló észak-vietnámi invázió után, a győztesek a beolvasztást követően ezúttal is átfomálták a vesztes országrészt, mégpedig jogilag, gazdaságilag és kulturálisan egyaránt. Az általános nemzetközi és (emlékezet)politikai értékelés szerint „az NDK kudarc történetnek, az NSZK sikerállamnak számított, az NSZK volt a történelem normálállapota, az NDK az ettől való eltérés”.¹⁶

Az öt új tartomány eleve kisebbségi pozícióból indult: a csatlakozás pillanatában területük a nyugati rész jócskán kevesebb mint fele volt, összlakosságuk pedig negyede; ma az egyesült Németország területének harmadát és népessége ötödét adják.

¹⁶ Thorsten HINZ: Der lange Weg nach Osten. CATO, 2018/2.

Európa százötven éve szenved Németországtól

A keleti gazdasági veszteségek már rögtön az elején igen szembeötlőek voltak: 1992-ben az ipari termelés az 1989-es szint 29 százalékára zuhant, a gazdaság egészének teljesítménye pedig több mint 60 százalékkal csökkent. Az egyesítés előtti munkaerő 40 százaléka eltűnt, de aki dolgozott, az is csak a nyugati bérszínvonal feléért tehetett. Hogy a polgárháborúk utáni mindenkori „rekonstrukciók” jellemző politikai vonását teljesítsék, a keletnémet egyetemek élére nyugatról neveztek ki rektorokat, az összes (!) felsőoktatási oktatót felfüggesztették az igazolási eljárások végeztéig, a tanszékekre újonnan kinevezetteknek csak harmada volt NDK-s illetőségű, de az újonnan csatlakozó tartományok kormányzói közül három is az NSZK területéről érkezett, a nagyobb keletnémet városok polgármestere közül pedig mindegyik.¹⁷ Ha a két egykori országnak nem ugyanaz lett volna a nyelve, biztosan megszállásnak neveznénk azt, ami 1990 után a volt NDK-ban történt.

A 16 német tartomány közül GDP tekintetében a hat utolsóból négy keleten található, nem csoda hát, ha az egykori NDK ma is csak 15 százalékát teszi hozzá a nemzeti össztermékhez. A harminc, frankfurti tőzsdén jegyzett német nagyvállalat központjának egyike sem található az egykori NDK területén, a 100 legnagyobb keletnémet vállalkozás forgalma pedig akkora, mint a müncheni BMW-nek egyedül, és e cégek vezetőinek is csak a harmada Ossi. A keleti tartományok életét továbbra is Wessik intézik: a 22 ottani egyetem rektora között csak három keletnémet születésűt találunk, a bírák között 12 százaléknyi, az összes vezető posztot tekintve pedig még ennek az aránynak is csak a felét. De az országos vezetésbe se jutott be több keletnémet, igaz, Angela Merkel (aki eredetileg hamburgi születésű, onnan költöztek családotul Brandenburgba) személyében kancellárt adnak. A Bundeswehr 200 tábornoka és admirálisa között mindössze két keletnémet születésűt találunk, a 15 tárcavezetőből csupán egyet. Az egykori NDK-vagyron 85 százalékát nyugatnémet befektetők privatizálták, tízet külföldiek, a maradék jutott keleti illetőségűeknek. Az egykori keleti tartományok lakosságának átlagbevétele még mindig csak 81 százaléka a nyugatiaknak; 1989 óta a keletnémetek közül majd’ kétmillió el is költözött, így az öt tartomány lakossága ma az 1905-ös népesedési szinten van.

Érdekes fejlemény, hogy *Ostdeutschland* területén a szovjetek kivonulása óta egyetlen külföldi katonai támaszpont sincs, szemben az egykori NSZK-val, ahol több mint 36 ezer NATO-katona tartózkodik mind a mai napig. Az ország nyugati felében található az Európában állomásozó amerikai csapatok főparancsnoksága (Stuttgart), az amerikai légierő európai központja (Rammstein), valamint a NATO kontinentális légibázisa (Geilenkirchen). Mindez nemcsak a II. világháború igencsak hosszú árnyékát rajzolja ki és veti fel a német szuverenitás korlátozott voltának kérdését, hanem arra is rávilágít, hogy sem Németország átalakításának fegyveres biztosítása, sem az európai német hegemonia (kiszervezett) katonai vonatkozása nem került le a napirendről.

Németország két felének történelemmegítélése és kollektív emlékezete jelentősen eltér egymástól: nyugaton a diskurzus még mindig a nemzetiszocializmus tagadhatatlan bűneinek és a németek szintén nem mellőzhető felelősségének feldolgozása körül forog, gyakran tettesként bélyegezve meg az egész nemzetet, sőt a nemzetet mint olyant is, keleten viszont a kommunista diktatúra és olykor az egyesítés áldozatának tartják magukat. Eltérő az II. világháború utáni identitás forrásvidéke is: az NSZK nagy forradalma 1968-ban volt, az NDK-é 1953-ban és 1989-ben. A keserűdes nosztalgia (*Good by, Lenin!* 2003), a jogos neheztelés (*A mások élete.* 2006) és a fájó megemlékezés (*A néma forradalom.* 2018) egyszerre van jelen az NDK-val kapcsolatban, de míg a nyugatiak majd’ 80 százaléka szerint az egyesített Németországhoz képest rosszabb volt az NDK, addig a keletieknek jóval több mint fele szerint az NDK-nak volt több pozitív tulajdonsága. Nem csoda, ha a mai keletnémetek harmada másodrendű állampolgárnak érzi magát – s hogy ez mennyire nem az anyagiaktól függ, azt jól

Németország két felének kollektív emlékezete eltér

17 Dorothy J. ROSENBERG: Az újrafelhúzott fal [1992] *Társadalmi Szemle*, 1993/7. 21–23.

Önerőből I. – A vörös csillag eltávolítása az 1956-os forradalom és szabadságharc napjaiban, Rákóczi út 54. (VII. kerület) (Fortepan)

mutatja, hogy bár a szászországiak 75 százaléka szerint a gazdasági teljesítmény igen kielégítő, 66 százalékuk mégsem érzi magát egyenrangúnak.

A keleti tartományok politikai kultúrája több szempontból is eltér a nyugatiakétól, lévén 1) diktatúra alatti életmód- és utáni emlékezetközösséget alkotnak, 2) területükön alacsonyabb a bevándorlók száma, mégis itt erősebbek a migrációkritikus hangok (AfD, Institut für Staatspolitik, Pegida, Verlag Antaios), 3) a regionális (összkeletnémet, tartományi, közép-európai) öntudat markánsabb, olyannyira, hogy a keletnémeteknek ma már közel fele elsődlegesen tartományával, mintsem nemzetével azonosítja magát, végül 4) az itt élők kritikusabbak a fennálló szövetségi berendezkedéssel – annak gazdasági, politikai és bevándorlási vetületeivel – szemben. Az AfD erre felé elért kiemelkedő eredményei is ennek köszönhetők. A 2017-es szövetségi választások alkalmával a párt – Berlin kivételével – az összes volt keleti tartományban kiválóan szerepelt: míg a volt NDK területén átlagosan 20 százalékot kapott, országosan csak 12,6-ot. Szászországban egyenesen első lett (27%), Szász-Anhaltban és Brandenburgban 19–20 százalékot szerzett, Thüringiában majdnem 23-at, Mecklenburg–Elő-Pomerániában több mint 18-at. (Eközben a baloldali rendszerellenesség is erős: a posztkommunista/szélsőbaloldali Linke stabil 17 százalékos keleti tartományonkénti átlaga jól összevethető országosan elért 9 százalékaival.) Berlinben, ahol az egykori keleti és a volt nyugati rész egyetlen választókerületen belül érintkezik, az AfD csak a város keleti szélén erős, a Linke a keleti városrész

Önerőből II. – A vörös csillag eltávolítása a Ganz MÁVAG VIII. kerületi, központi irodaépületének tetejéről 1990-ben (Fortepan / Szigetváry Zsolt)

közepét uralja, a nyugati városrészben a CDU a legerősebb, a Zöldek pedig csak Berlin immár közös közepén vannak jelen.

Amint a „németkérdés” megoldása 1945 után egész Európa sorsa számára iránymutató volt, úgy 1989 utáni egyesítése, pontosabban keleti felének egyszerűen a nyugatihoz csatolása is. Amint az NSZK bekebelezte az NDK-t, úgy kellett (volna) a többi posztkommunista országnak is beolvadnia Nyugat-Európába. Hiába állta meg a helyét a kijelentés, hogy 1989/90-ben „újra megjelent a nemzet és vele együtt a nemzetállam, mégpedig itt, Európa közepén, Németországban”,¹⁸ a cél az volt, hogy ez minél rövidebb ideig tartson, és minél kevésbé intenzíven érvényesüljön. Németország angolszász szövetségesek által megszállt nyugati részében 1989 előtt már évtizedek óta végbement az a „karaktercseré” (Caspar von Schrenck-Notzing), amelynek eredményéről Golo Mann, Thomas Mann fia azt írta, hogy „a szövetségi köztársaság népe nem egy nemzet, hanem csak polgári társadalom”. A frissen felszabadult, a nemzetegyesítést végső politikai célként kitűző keleti országrésznek ehhez az *eközben már megváltozott nyugati részhez kellett csatlakoznia* és vele – lelkiileg, mentálisan, kulturálisan is – egye-sülnie, mégpedig a nyugati szabályok szerint.

A keserű vicc (?) szerint a lipcei tüntetések jelszavát visszahangzó kelet-berlini tüntetők *Wir sind ein Volk!* (egy nép vagyunk) skandalására a fal túloldalán

¹⁸ DAHRENDORF: *A nemzet dolga...* I.m. 3.

ennyit mormoltak: *Wir auch* (mi is). Ez is kifejezi, hogy míg 1989/90 során a keletnémetek fő célja a két országrész egyesítése volt, amelyből majd minden más következik, addig a nyugatnémet értelmiség egy része úgy látta, hogy az egyesítés a változások (*Wende*) következményeit tekintve csak járulékos (vesztés) lesz. Amennyiben pedig mégis egyesítésre kerül sor, az legfeljebb országegyesítést és ne nemzetegyesítést jelentsen. Nyugat-Németország kulturális hegemoniáját 1990 után az „új tartományoknak” nevezett területeken is érvényesíteni kellett, miután alkotmány- és közjogi, gazdasági és politikai tekintetben az újraegyesítés már megtörtént. Ez olyan értékrendbeli változást jelentett, amely egy folyton átalakuló társadalmat (*Transitions-gesellschaft*) eredményezett, normatív fordulatát pedig nyugodtan lehet „elnyugatosításnak” (Benedikt Kaiser) is nevezni.¹⁹

Százötven év alatt többféle megoldás is született a német egység kérdésére, de egyik sem hagyta nyugton Európát. Az 1871 és 1945 közötti több mint 70 évben egy egységes, az 1945/49 és 1989/90 közötti negyvenegynéhányban két részből álló, az azóta eltelt harminc évben pedig ismét egy egységes (de 100 ezer négyzetkilométernyi keleti területtel már kisebb) Németországgal volt dolga Európának. Az 1989/90-ben a történelem főutcájának számító elképzelést egy erősen atlantista szociáldemokrata úgy fogalmazta meg, még az egyesítés előtt, hogy „az NSZK részéről egy különutas nemzeti Németország-politika aggodalmakat és instabilitást váltana ki”.²⁰ Az újraegyesült Németország azért jár különleges úton (*Sonderweg*), mert ott sikerült az, ami Közép-Európa többi részével kapcsolatban nem. Prófétának bizonyult Arthur Moeller van den Bruck, amikor azt mondta: „Germánok voltunk, németek vagyunk, európaiak leszünk.” Mire ez a folyamat a jóslat elhangzása után éppen száz évvel beteljesült, az NDK egykori sorstársai léptek rá – ezúttal egy valóságos – különútra, amely önmagukhoz vezeti vissza őket.

TÖRTÉNELMI ÁTJÁRÓHÁZ

Közép-Európa, vagyis a kontinensnek a vasfüggönytől keletre eső része inkább kulturális–történetpolitikai, mintsem földrajzi fogalom, ennek tudható be, hogy Finnországot és Görögországot nem számítjuk ide, míg Szlovéniát és Csehországot igen. A földrajzi viszonyfogalom eredménye az is, hogy a régió nyugati és keleti szomszédai, amelyek többnyire birodalmak voltak, mindig átmeneti térségnek, csúszkáló tartománynak tekintették, afféle lejtőnek a másik irányba. Számukra az itt élők nem többek, mint „kis népek” vagy pedig „szélső nemzetek” (Hajnal István), amelyek birodalmaik perifériájára tapadnak.

Az európai törésvonalak közül több is a közép-európai régió nyugati szélén húzódik, hiszen itt válnak el egymástól 1) a gyarmatosító és a nemgyarmatosító államok, 2) ez volt a jaltai egyezményben lefektetett határvonal a nyugati és a keleti szövetségesek befolyási övezetei között, 3) itt húzódott a vasfüggöny, valamint 4) ennek nyomvonalán választhatók el egymástól az Európai Unió alapító tagjai és az újonnan felvettek. Aligha véletlen, hogy a térség nyugati és keleti határán egy-egy olyan ország fekszik, amely nem népnévből eredeztetni elnevezését, hanem kifejezetten határvidéket jelent (Ausztria / Österreich = a birodalom keleti része; Ukrajna / *u krajina* = határon).

Közép-Európa éppen azért, mert kultúrföldrajzi fogalom, több olyan belső értelmezésre is lehetőséget ad, amelyek a *külső* magyarázatokkal szemben területi különállását és ezzel összefüggésben szellemi önállóságát hangsúlyozzák. A két világháború közötti lengyel geopolitikai gondolkodás fő fogalma (*intermarium*, *Międzymorze*) tengerközt jelent, amely földrajzilag a Balti-tenger, az Adriai-tenger és a Fekete-tenger közötti szárazföldet jelöli, s ez politikailag azonos a német és a szovjet-orosz tömbök közötti soknemzetű régióval. Ezzel nagyjából egybeesik „Köztes-Európa”, ami a középkor óta történeti, földrajzi és gazdasági értelemben egyaránt lokalizálódó sajátos állam- és társadalomfejlődésű régió, számos közös integrációs kerettel (Nagy Lajos Anjou-birodalma,

¹⁹ Benedikt KAISER: *Die Besiegten von 1990. Sezession*, 2020/április.

²⁰ Karsten D. VOIGT: Európa egyesítése [1989] *Társadalmi Szemle*, 1989/10. 64.

1335-ös visegrádi királytalálkozó, Mátyás közép-európai királysága, Báthory István Krakko–Kolozsvár-tengelye, lengyel–litván és magyar–horvát perszonálunió, Osztrák–Magyar Monarchia).²¹ A visegrádi országok lakosainak átlagosan a fele Nyugat- és Kelet-Európa közé pozicionálja saját országát (Csehország – 55%, Lengyelország – 48%, Magyarország – 47%, Szlovákia – 46%), ehhez képest Ausztria relatív többsége (42%) a nyugati besorolás mellett dönt, Románia lakosságának pedig csak 28 százaléka sorolja az országot középre.²²

A geográfiai meghatározás vitatottsága együtt jár az erőviszonyok képlékenységével, hiszen máig a – lehető legtagabban értelmezett – közép-európai térség keleti szélén metszi egymást az amerikai és az orosz akciórádiusz; ennek tulajdonítható, hogy található itt egy amerikai (Koszovó) és több orosz enklávé is (Dnyeszter-menti Köztársaság, Kalinyingrád, Krím-félsziget), miközben az ütközőállamok (Belarusz, Moldova, Ukrajna) területéért és tudatáért hibrid hegemoniaküzdelem folyik, katonai, gazdasági és kulturális eszközökkel. Az egész közép-európai térség fölötti ellenőrzésért egy még ennél is sokkal indirektebb eszközöket bevető törekvést érzékelni, amely 1990 óta nem szűnik. A hegemonia biztosításának olyan arzenáljáról van szó, amelynek egyaránt részei a nemzetközi NGO-k helyi fiókvállalatai, a washingtoni demokráciaindexek, a brüsszeli országjelentések és a „Nagykövetek a Pride-ért”-hoz hasonló kezdeményezések. Éppen emiatt vált ki ellenérzést, ha a térség nemzetállamai történelmi hagyományait felelevenítve és a történelmi sérelmeket – amelyeket sok esetben szántszándékkal a Nyugat okozott – félretéve összefognak, és mind politikailag, mind pedig gazdaságilag önálló blokk építésébe kezdenek. Ám a konkrét érdekközösség felismerésénél és a szövetkezésnél is tűrhetlenebbnek látszik, ha a közép-európai nemzetek egyenként, különösen, ha összefogva akarják definiálni önmagukat, és meghatározni saját jövőjüket.

A birodalmakhoz való földrajzi közelség arra csábította a nyugati és keleti impériumokat, hogy Közép-Európára gyarmatként, de legalábbis „határesetként”, ütközőtérségként tekintsenek.²³ Ennek megfelelően, időnkénti integrációjuk során mindig az adott birodalom nyugati vagy éppen keleti periferiájának tartották, amelynek a centrumhoz nemcsak földrajzilag, hanem politikai berendezkedés tekintetében is hasonulnia kell. Ez a helyzet 1945 óta az átmenetet állandósította Közép-Európában, ahol 45 éven keresztül a procedura előbb a kapitalizmusból a kommunizmusba tartott, majd 30 éven keresztül a poszt-kommunizmusból a liberális demokráciába. Végül maradéktalanul egyik kísérlet sem sikerült, ami az aktuális birodalmi központ haragját kiváltva minduntalan megtorlással és fegyelmezéssel járt.

A szovjet elképzelés a kapitalizmus és a kommunizmus között *expressis verbis* hosszas átmeneti szakaszt állapított meg, amelynek első, fejletlenebb része a szocializmus, amely majdan fokozatosan „nő át” a kommunizmusba. Mindezt még Marx alapozta meg, amikor *A gothai program kritikájában* (1875) arról írt, hogy a szocializmus még nem kommunizmus, hanem csak „most bújik ki a tőkés társadalomból”, így pedig „gazdaságilag, erkölcsében, szellemében magán viseli még annak a régi társadalomnak az anyajegyeit, amelynek méhéből kibújt”. Lenin az *Állam és forradalomban* (1917) ennek nyomán maga nevezte a szocializmust „a kommunista társadalom alsóbb fokának”, amely a proletárdiktatúra révén „hal el” és válik kommunizmussá.²⁴ (A két társadalom között az volna a legfőbb különbség, hogy a szocializmusban a termelőeszközök vegyes, állami és közösségi tulajdonban vannak, és bár elvileg nincs kizsákmányolás, osztályok még léteznek, a kommunizmus viszont egy kollektíven tulajdonló, „osztály nélküli társadalom”, amelyben „mindenki szükségletei szerint fogyaszt”).

a birodalmak
Közép-Európára
gyarmatként
tekintenek

21 Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történelmi régiójáról. *Történelmi Szemle*, 1981/3. (Kötetben: Magvető, Bp. 1983.) Vö. BABA Iván – GYURCSIK Iván – KISS Gy. Csaba: *Közép-Európa magyar szemmel*. Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, Kőszeg, 2020. különösen: 35–43.; MOLNÁR Gusztáv: *Köztes-Európa – geopolitikai térség vagy választóvonal?* *Regio*, 1999/2. és NAGY Miklós Mihály: Veszélyzóna, avagy geopolitikai puffer? *Köztes-Európa történeti, politikai földrajzi kérdései*. *Köztes-Európa*, 2014/1.

22 Globsec Trends 2019. *Central & Eastern Europe 30 years after the fall of the Iron Curtain*. 13.

23 Vö. Ewa M. THOMPSON: *A birodalom trubadúrjai. Az orosz irodalom és a kolonializmus*. ford. Kovács Lajos–PÁLFALVI Lajos, Örökség Kultúrpolitikai Intézet, Bp. 2015.

24 Idézi: P. F. JUGYIN – G. I. GLEZERMAN: A szocializmusból a kommunizmusba való átmenet elvi kérdései. *Közgazdasági Szemle*, 1951/4–5. 365–366.

Nyugat–keleti lejtő –

Jelenet a *Good by, Lenin!*
(Wolfgang Becker, 2003)
című filmből (Katrin Sass)
(Alamy)

Lenin még 1920-ban kijelentette egy Komszomol-kongresszuson, hogy akik most 15 évesek, meg fogják élni a kommunista társadalom létrejöttét. A hivatalos üdvtörténet szerint a Szovjetunió 1917 és 1936 között fel is építette a szocializmust. A harmadik öt éves terv (1936–42) meghirdetésekor, amikor az alkotmányt is elfogadták, Sztálin kinyilatkozta, hogy mostantól „megyünk tovább előre, a kommunizmus felé”. A szovjet integráció a történelmi materializmus skáláján és a marxizmus–leninizmus dialektikája mentén értékelte a közép-európai országok átmenet során elért eredményeit, amelynek stációi a (feudál)kapitalizmus, a népi demokrácia, a szocializmus és végül a kommunizmus voltak. Nagy Imre 1953-as akadémiai székfoglalójában azt mondta, hogy a népi demokráciának nevezett „Magyarország [...] a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet szakaszában van”, amikor is mindkét rendszer jegyeit magán hordja, s ezek miatt „éleződő osztályharcok” jellemzik.²⁵ Mindebből az következik, hogy a szovjet megszállás alatt Közép-Európa országai nemcsak szuverenitásukat veszítették el, hanem önmaguk történetfilozófiai megfogalmazásának jogát is. 1989/90-ben csak az előbbi nyerték vissza, utóbbiért még mindig folyik a küzdelem.

Amint láttuk, a „népi demokráciához” hasonlóan a szocializmus is átmeneti szakasznak minősült, nem lehetetlen tehát arra gondolni, hogy a *keleti internacionalizmus* közép-európai gyakorlatának inherens része volt az átmenet állandósítása. Nem jár el azonban másként a *nyugati nemzetköziség* sem, hiszen a globalizáció is folyamatos transzformációra készíti a társadalmat, csak itt a folyton-folyvást fejlődő (igaz, elmosódott körvonalú) Nyugat az, amelyhez – mivel „álladón halad [és] nem áll meg, hogy bevárja a nyomába igyekvőket” – valójában soha nem lehet felzárkózni.²⁶ Az 1989-ben megfogalmazódó „washingtoni konszenzus” alapján létrejött neoliberális világrend, amely nem más, mint a „pénztőke globális szervezésén nyugvó világtermelési és ezt ki-

25 Nagy Imre: A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet néhány gazdasági problémája a népi demokratikus országokban. *Társadalmi Szemle*, 1953/6. 521.

26 Wolf Lepenies: A Nyugat fundamentalizmusa. ford. Nagy Zsuzsanna. *Magyar Lettre Internationale*, 1996–97/tél. 75. Vö. Böröcz József: Magyarország az Európai Unióban. Az örök „felzárkózó”. *Fordulat*, 21. szám, 2014/1.

egészítő [kulturális] tevékenység” (Pokol Béla), nem monolit struktúra, hanem örökké változó viszonyrendszer, amely tökelogikáját és ideológiája természetét tekintve egyaránt mobil és fluid, folyton-folyvást megújuló, növekvő integráló erejét pontosan ebből nyeri. Az átmenetet éppen ezért ez esetben is állandósítják, a rajta megtett utat szakaszolják, a közben elért teljesítményt minősítik, a végcélit kijelölik, és az odáig még megteendő utat lemérik. Vagyis a „létező szocializmus” és a „kapitalista realizmus” (Mark Fischer) abban is hasonlít egymáshoz, hogy a közép-európai országok belpolitikai berendezkedését saját mércejük szerint ítélik meg és el. A kétségtelenül silány, pártosan ideológiai, egykori iránymutatáshoz képest manapság tudományosnak ható skálák állnak rendelkezésre, amelyek együtt mozognak a tőzsdeárfolyamokkal és egy nem kevésbé ideologikus kulturális napirenddel.

1989/90-ben a kommunista diktatúrát liberális demokráciával, az állam-szocialista tervutasításos gazdaságot szabadpiaci kapitalizmussal váltották fel, amely szintén egy másik integrációs keretben (KGST, Varsói Szerződés – EU, NATO) zajlott le. Az évtizedek előrehaladtával az új, az előzőnél kevésbé látható és kézzelfogható birodalmi központ annál elégedettebb volt, minél mélyebb volt a hasonulás, őszintébb a mintakövetés és következetesebb az önállóságról való lemondás. A 2010-es évek számos önállósodási kísérletét és már látható eredményét (magyar és lengyel nemzeti kormányzás, dacolás a migrációval, V4-es szövetség megerősödése, nyugat-balkáni jobboldali kormányok alakulása) ezért a megkezdett úton való „visszafordulásnak” minősítették, sőt elkezdtek „befejezetlen átalakulásról” és „megrekedt fejlődésről” beszélni, amely kérését, illetve el- és lemaradást okoz, így uniós eljárások és strasbourgi jelentések formájában szankciókat von maga után.²⁷

A transzatlanti struktúrákba integrált Közép-Európára az új centrumokban, amelyek főleg globális/föderális pénzügyi szervezetek (Európai Központi Bank, IMF, Világbank, WTO) központjai voltak, 1990-től kezdve olyan félperifériaként tekintettek, amely fejlettség tekintetében félúton van a centrum és a periféria között, és a kettő között közvetítő szerepet játszik. A fokozott árucserével márpedig értékcseré is jár. A közép-európai „éltanulók” azzal, hogy érvényesítették a globális financiai elvárásokat, lehetővé tették a hozzájuk tartozó gazdasági hasznok learatását: a többnyire nyugati befektetőknek, és a következményként rendre előforduló társadalmi károk elcsenvedését: saját népüknek. Mindez egyenes arányban állt és párhuzamosan zajlott a liberális demokrácia skáláján való előrearaszolgatással.

A keleti integrációhoz hasonlóan a nyugati integrációnak is megvolt a maga szekuláris üdvterve. A kommunizmusból a liberális demokráciába tartó út itt is hosszas átmenet volt, amelynek politológiai tudományterülete, a tranzitológia (*transitology*) már nevében is kifejezte az örök úton levést. A dél-európai tekintélyuralmi rezsimek '70-es évek közepén bekövetkezett bukása, a délkelet-ázsiai modernizációs diktatúrák átalakulása, a latin-amerikai demokratizáció, majd az időben ezeket követő közép- és kelet-európai rendszerváltoztatások a demokrácia „harmadik hullámát” ígérték, hiszen 1974-től negyedszázadon keresztül több mint 60 ország lett demokratikus berendezkedésű.²⁸ A '90-es években úgy tűnt, hogy a történelemnek van egy általános törvényszerűsége, és az autokráciából hosszú, de természetes út vezet a nyugati típusú, liberális demokráciába, amely szerelemházasságot kötött a globális kapitalizmussal. (Ehhez az átalakuláshoz a földrajzi fekvés segítséget igen, biztosítékot azonban nem jelentett.) Kevesen gondolták úgy, hogy „maga az »átmenet« fogalma is gyanús: azt sejteti, hogy a látszólag leíró fogalom mögött teleologikus elképzelések, feltételezett végállapotok húzódnak meg”, azt pedig még kevesebben, hogy „az az elképzelés, hogy a racionális intézmények tudatos tervezéssel

a „létező szocializmus”
és a „kapitalista realizmus”
hasonlít egymáshoz

27 Lásd bővebben például: Anne APPLEBAUM: *Twilight of Democracy. The Seductive Lure of Authoritarianism*. Doubleday, New York, 2020.; Ivan T. BEREND – Bojan BUGARIC: *Unfinished Europe. Transition from Communism to Democracy in Central and Eastern Europe*. *Journal of Contemporary History*, 2015/4. és Ziga TURK: *Central and Eastern Europe in transition: an unfinished process? European View*, 2014. december 14.

28 Samuel P. HUNTINGTON: *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century*. University of Oklahoma Press, Norman, 1991.

» egy rendszer annál demokratikusabb, minél kevésbé liberális

bevezethetők, egybecsengenek a szocializmus bevezethetőségével kapcsolatos téveszmékkel”.²⁹ A tranzitológusok mindegyike „egyfajta neoliberális »birodalmi szemlélet« elkötelezett híve” volt, az pedig, hogy egy-egy országot a demokráciaskálán hová helyeztek, komoly befolyással volt a neki nyújtott hitelkonstrukciók kamatlábra és az ottani befektetések volumenére.³⁰

A vérmes remények 1990-es felébredése után nem telt el egy évtized, és a globális liberális demokrácia elterjedésével kapcsolatban máris kétségek merültek föl, annak ellenére, hogy az évről évre kiadott demokráciaindexek 1997-ben a világ 193 országa közül már 118-at tartottak demokráciának. A demokráciát nem elég azonban procedúrának, azaz plurális választásokat lebonyolító pusztán eljárásrendnek tekinteni, hiszen „a liberális demokrácia [...] nem

csak a szabad és tisztességes választások rendezéséről szól” – írta az év során Fareed Zakaria, szóvá téve az „illiberális demokrácia” térhódítását, amely „félúton van az igazolt diktatúra és a konszolidált demokrácia között”.³¹ Választásokat rendezni nem elegendő – így az „átmenettudomány” fő megállapítása, ugyanis a demokrácia egyetlen valódi, liberális verziójának

eléréséhez éppen olyan korlátok megléte szükséges („fékek és ellensúlyok” = alkotmányjogiasított nemzetközi jog, „civil” szervezetek, „független” média, jurisztokratikus testületek, speciális ügyvédségek), amelyek nem függenek a választók akaratától, így nem is számoltathatók el. Persze, mint mondták, „a globális kapitalizmus a liberalizáció folyamatát előre tudja lendíteni, piac és morál [*markets and morals*] együttműködhet”,³² sőt mindezt 1991 és 2016 között – méghozzá adminisztrációkon átívelő módon – az Egyesült Államok demokráciaexportja is kikényszeríthette.

Közép-Európában a hosszúra nyúlt posztkommunista évtizedek ismét gondoskodtak arról, hogy az aktuális „állandósult átmenet” (Tellér Gyula) folytathasson, miközben az átalakulás ideológiájául szolgáló „tranzitológiai elmélet teljesen figyelmen kívül hagyta a volt államszocialista országok partikuláris politikai kultúráját, intézményrendszerét és történeti örökségét”.³³ Az átmenet célja éppen az volt, hogy ez utóbbiak minél kevésbé akadályozzák a globalizáció gyenge államokon, nyitott határokon és posztnemzeti társadalmakon nyugvó rendjébe való hiánytalan beilleszkedést. Amint 1989 előtt, úgy 1990 után is egy-egy birodalmi nemzetköziség (avagy nemzetközi birodalmiság) belső viszonyaihoz való hiánytalan alkalmazkodás volt az átmenet célja és értelme.

Az ezredfordulótól kezdve a tranzitológusok végleg elbizonytalanodtak, hiszen a liberális demokrácia nem vált univerzálissá. Sőt kiderült: egy-egy rendszer annál demokratikusabb, minél kevésbé liberális, a globalizáció pedig belső ellentmondásokkal terhelt, hiszen – a kétezres évek első két évtizedének tapasztalatai alapján – értékei nem váltak egyetemessé, sőt a civilizációk után már a globalizációs modellek is összezsapnak egymással, ugyanakkor deglobalizációs folyamatok is elindultak. Ebben a nemzetközi környezetben vetődött föl „a tranzitológiai paradigma vége”,³⁴ majd az a mentőötlet, hogy a hegemon narratív keretben való bennmaradás érdekében a már nem autoriter, de még nem demokratikus „hibrid rezsimek” tipológiáját megalkossák.³⁵ Ez utóbbi

29 David STARK: A rendszerezettség a szervezeti sokféleség. *Közgazdasági Szemle*, 1992/12. 1083, 1085.

30 Tókécs Rudolf: Iránytű vagy zsákutca? A legújabb tranzitológiai irodalommal vitázva. *Beszélő*, 1998/2. 34., 35.

31 Fareed ZAKARIA: The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*, 1997/november–december. 22–23. (Kiemelés az eredetiben.) Magyarul: Fareed ZAKARIA: Az antiliberalis demokrácia kibontakozása [1997] *Európai Szemle*, 1998/nyár. Vö. CSIZMADIA Ervin: Miért nem olyan demokráciák születtek Kelet- és Közép-Európában, mint reméltük? *Kommentár*, 2019/1.

32 ZAKARIA: *I.m.* 40–41.

33 BARTHA Eszter: A tranzitológiától a transzformációig. Régi és új paradigmák a rendszerváltás nemzetközi szakirodalmában. *Eszmélet*, 2001/52. 44. Vö. Claus OFFE: Demokratikusan tervezett kapitalizmus? A demokráciaelmélet szembeállítás a kelet-közép-európai hármassal [1991] *Szociológiai Szemle*, 1992/1.

34 Thomas CAROTHERS: The End of Transition Paradigm. *Journal of Democracy*, 2002/1. Vö. CSIZMADIA Ervin: A tranzitológiának vége, felejtjük el? Az átmenet „származékos” elméletei és tanulságai. *Politikatudományi Szemle*, 2016/2.

35 Larry DIAMOND: Thinking about Hybrid Regimes. *The Journal of Democracy*, 2002/április és Steven LEVITSKY – Lucan A. WAY: *Competitive Authoritarianism. Hybrid Regimes after the Cold War*. Cambridge UP, Cambridge, 2010. Vö. BÖCSKEI Balázs – HAJDÚ Nóra: *Demokráciák, szürke zónák, hibrid rezsimek – egy terminológiai bábél megmászása = Hibrid rezsimek. A politikatudomány X-aktái*. szerk. BÖCSKEI Balázs – SZABÓ Andrea, Napvilág-MTA TK PTI, Bp. 2019.

azonban csak arra volt jó, hogy elleplezzék: a nyugati típusú liberális demokrácia nem vált univerzális kormányzati rendszerré, és legfeljebb csak a demokrácia történetének egyik (mellék)ágát jelenti. A nyugatosítási paradigma problémássá válásának folyamatában Közép-Európa országai úttörő szerepet játszottak, hiszen az Európai Unión belül mutatták meg, hogy a neoliberális globalizáció híres TINA-jelszava (*There is No Alternative*) a liberális demokrácia és a nemzetállamtalanítás kapcsán biztosan hazudik, hiszen a népszuverenitás és a nemzeti szuverenitás igenis vonatkoztatható egymásra, másként szólva *a demokrácia és a nemzet kölcsönösen erősíti egymást*.

Közép-Európa meglopása mindig nevétől való megfosztásával kezdődött, amely földrajzi elbizonytalanodást, majd politikai identitásvesztést okoz. A földrajzilag helytelen és zavaros fogalmak (Kelet-Közép-Európa, Közép-Kelet-Európa) alkalmazása már-már nemléttel egyenlő önállótlanúságát sugallja, az pedig, hogy harminc évvel a rendszerváltoztatás után is „posztkommunista országokról” beszélnek velük kapcsolatban, nem más, mint az önrendelkezés jogának megtagadása, hiszen az NSZK-t sem nevezték „posztnácinak” vagy Olaszországot „posztfasiztának” 1975-ben, holott a közép-európaiakra kívülről kényszerítették rá a totalitárius berendezkedést, míg a nyugati országokkal kapcsolatban ez egyáltalán nem mondható el. Közép-Európa nem „elrabolt Nyugat” (Milan Kundera), ahogyan a komprádorlelkű nyugatos értelmiség nevezni szokta, de nem is nyugat-eurázsiai „közélszomszéd”, vagy olyan tájék, amelyet az orientalizáló szem teremt, hogy ennek tükrébe tekintve még szebbnek lássa önmagát.

1989 az első kísérlet volt arra, hogy Közép-Európa történelmi átjáróház helyett önjogán létező és önmagáról határozó térség legyen, vagyis geográfiai- és politikailag is önrendelkezzen. E törekvés első üteme az internacionalista kommunizmussal szemben ment végbe, a második pedig a globális liberális demokráciával szemben fog.

KÖZÉP-EURÓPA ÖNFELSZABADÍTÁSA

A közép- és kelet-európai rendszerváltoztatások óta eltelt harminc év félidejében, és kicsivel később, 1989 huszadik évfordulóján a – nem minden hátsó szándék nélkül semlegesen megfogalmazott – „változások” egyenlegét Nyugaton úgy vonták meg, hogy a térség úton van a liberális demokrácia felé, és zajlik egyre szorosabb integrációja a föderális európai (*ever closer union*) és a globális világkeretek közé. Az ehhez tartozó, univerzálisnak tekintett értékek (emberi jogok, jogállamiság, liberális demokrácia) a 2008-as gazdasági világválság, a 2015-ös migrációs krízis és a 2010-es évek általános szuverenista hullámának hatására visszaszorultak, méghozzá olyan elvek javára, amelyek 1989-ben is meghatározóak voltak: nemzeti függetlenség, többségi demokrácia.

Azt, ami 1990 és 2020 között történt, minden joggal úgy is lehet értelmezni, hogy „a »Nyugat« mint a globális politikai és gazdasági hegemon” megpróbálta alárendelni Közép- és Kelet-Európát az ellenőrzése alatt áramló „euroatlanti tőkének”, de „a tőke neoliberális transznacionalizálása” közepette ez utóbbiak „egyre kevésbé bíznak meg a gazdaságaikat irányító nyugati vezetésben”.³⁶ Ez azonban csak a történet egyik – jóllehet nagyon fontos, gazdasági–geopolitikai – fele. Eközben és részben ennek hatására ugyanis kulturális és politikai változás kezdődött, amely egyfelől az 1989-ben elkezdett forradalmi változás, vagyis a saját út folytatását ígéri. A rendszerváltoztatás nagy célja ugyanis nem a Nyugathoz való kompromisszummentes csatlakozás volt, hanem az önálló nemzeti útra lépés, amely egyre inkább úgy látszik, hogy a régió népeinek csak együtt sikerülhet.

Európa jövője:
V4 – egység és erő (2019)

³⁶ Kees van der Pijl: Kelet-Európa alávetett nyugati integrációja – a rendszerváltás osztálypolitikája. ford. KONOK Péter. *Múltunk*, 2011/1. 46., 62. Vö. Uő: *What Happened to the European Option for Eastern Europe? = Social Forces in the Making of New Europe. The Reconstructing of European Social Relations in the Global Political Economy*. szerk. Andreas BIELER – Adam D. MORTON, Palgrave Macmillan, Hampshire, 2001.

Harminc évvel a rendszerváltoztatások után, némi történelmi perspektívából már jól lázik, hogy a régió számára 1989/90 a mintakövetés, a gazdasági utánzás és a politikai imitáció tekintetében keleti cseberből nyugati vederbe kerüléssel járt, hiszen az évtizedek óta kikövetelt függetlenség hajnala egybeesett a szuverenitás alkonyával, ugyanis az önrendelkezés lehetőségének napját igencsak rövidre szabták. Mindez azért következett be, mert Közép-Európától nemcsak a saját útra lépés és az önmeghatározás jogát vitatták el, amikor meghamisítással felérő mértékben kívülről térítették el a rendszerváltoztatások belülről megfogalmazott célját és értelmét, hanem a térséget megfosztották a történelem – drámai, önerőből való és önálló – alakításának tudatától, benne a saját jövőjéről való határozás szabadságától.

A '80-as évektől a világméretű szabadpiac és szabadkereskedelem kialakításának útjára lépő Nyugat a '90-es években a transzatlanti globalizáció struktúrájába „nőtt át”, mely átalakulásnak kellő politikátörténeti bizonyítékát adta a demokrácia és a kapitalizmus földrajzi terjeszkedése, s megfelelő történetfilozófiai igazolást nyújtott rá a „nyugati értékek” versenytárs nélkül maradása. Ehhez a jövőképhez kellett csatlakoznia Közép-Európának is.

A nyugati/transzatlanti intézményrendszerhez való csatlakozás 1990-től kezdve útjára indította az imitáció korát, amely azonban a 2010-es években fokozatosan lendületét veszítette, egyfelől azért, mert a mintavétel központjai szellemileg kiürültek, missziójukba vetett hitük elbizonytalanodott, ráadásul belső problémáik (gazdasági stagnálás, kevert társadalmak) miatt már nem is jelentenek olyan modellt, amelyet érdemes volna követni. Találó megfogalmazással élve, „a hidegháború alatt a konzervatív szemléletű lengyelek számára [...] a nyugati társadalom számított normálisnak, mivel szemben a kommunizmussal, hagyományos volt [...] Ma azonban a lengyelek felfedezték, hogy

a Nyugat »normalitása« szekularizációt, multikulturalizmust és melegházasságot jelent”.³⁷ Másfelől ez az egyoldalú nyugatosítás (westernizáció) olyan aszimmetrikus viszonyt idézett elő a mintaadó és a mintakövető között, mely utóbbi számára megalázó és lealacsonyító

volt. Harmadrészt pedig kiderült az is, hogy az értékrend átvétele a kulturális liberalizmus mellett a gazdasági liberalizmus könyörtelen érvényesítését is jelenti. Hiszen a szociális jogok emberi jogokra cserélése és a nemzeti kultúra megerősítése helyett egy multinacionális vállalatok termékeit fogyasztó multikulturális társadalom kialakítása ugyanannak a nyugati liberális éremnek a két oldala. (Lengyelországban és Magyarországon is jellemző volt, hogy a '89 előtti disszidens ellenzékből lett a '90 utáni [neo]liberális csoport, Adam Michniktől és Jacek Kurońtól kezdve az SZDSZ-ig.)

Az imitáció gyakorlata a 2010-es évektől kezdve átgondolt, szervezett és fundamentális ellenállást váltott ki, amelyet a kívülről figyelők populizmusnak és „illiberális ellenforradalomnak” neveznek, belülről azonban inkább arra az útra való visszatérésnek tűnik, amelyről harminc évvel ezelőtt is megpróbálták lebeszélni és letéríteni a térséget. Közép-Európa önállósodási fordulata, amely az imitálással való felhagyást eredményezte, azzal „fenyegeti” az egykori mintaadót, hogy mintateremtőként lép föl, mégpedig azon közösségi elvek ismételt összekapcsolásával, amelyek 1989 nemzeti és demokratikus rendszerváltoztatásaihoz vezettek. Vagyis hogy Közép-Európa elvett győzelmének visszahódítása után a jövőt is birtokba veheti.

Németh László nyolcvan évvel ezelőtt azt írta, hogy „nekünk, magyaroknak s a többi kelet-európai népnek kell új, termékenyebb népmozgalomban Európa géniuszát” képviselnünk.³⁸ A régi gondolkodás szerint mi vagyunk az unió (gazdasági-jogi) peremvidéke, az új felfogás szerint viszont éppen az uniós magországok alkotják a mi (kulturális és biztonságpolitikai) peremvidékünket. ■

37 Lásd bővebben: Ivan KRASTEV – Stephen HOLMES: *The Light That Failed. Why the West Is Losing the Fight for Democracy*. Pegasus Books, New York, 2020.

38 NÉMETH László: *Európa egysége* [1940] = *Üő: Életmű szilánkokban*. szerk. GREZSA Ferenc, Magvető–Szépirodalmi, Bp. 1989. I. köt. 607.

Közép-Európa manapság mintateremtőként lép föl